

Kronolojik ve Tematik

TÜRK EĞİTİM TARİHİ

Editör
Mustafa GÜNDÜZ

YÖK Kur Tanımına Uygundur

İçindekiler

GİRİŞ

Türk Eğitim Tarihi Dersi VII

BİRİNCİ BÖLÜM

İslam Öncesi, İslamî Döneme Geçiş, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Kuruluş Dönemlerinde Eğitim..... 1

Selim Hilmi ÖZKAN

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim: Medreseler.....25

Abdurrahman ATÇIL

Osmanlı Klasik Döneminde Medrese Dışı Eğitim Kurumları.....41

Mustafa GÜNDÜZ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Modernleşme ve Tanzimat Dönemi Eğitim (1775-1876)57

Arzu Meryem NURDOĞAN DEMİRKIRAN

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim87

Mustafa GÜNDÜZ

BEŞİNCİ BÖLÜM

Erken Cumhuriyet/Atatürk Dönemi Eğitim (1920-1938).....117

Filiz MEŞECİ GIORGETTİ

ALTINCI BÖLÜM

1940 Sonrasında Eğitim151

Betül BATIR

YEDİNCİ BÖLÜM

Türk Eğitim Tarihinde Kadın, Çocuk ve Aile Eğitimi.....175

Yasemin TÜMER ERDEM

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Türk Eğitim Tarihinde Azınlık ve Yabancı Okulları.....195

Ayşe AKSU

DOKUZUNCU BÖLÜM

Tanzimat'tan Günümüze Din Eğitimi.....229

Mustafa ÖCAL

ONUNCU BÖLÜM

Türkiye'de Yükseköğretimin Gelişimi.....255

Mustafa GÜNDÜZ

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Tanzimat'tan Günümüze Öğretmen Yetiştirme.....283

Mustafa ŞANAL • Eray ALACA

ON İKİNCİ BÖLÜM

Vatandaşlık Eğitimi ve Militer Eğitim307

Sanem YAMAK

Kaynakça.....341

GİRİŞ

Türk Eğitim Tarihi Dersi

Ancak eğitilerek insan haline gelen beşerin kadim olgularından biri kültür olarak adlandırılan bilgi ve davranış tecrübesini yeni nesillere aktarabilmektir. İnsanlık bu sayede ilerlemiş, devletler ve şehirler kurmuş, medeniyetler inşâ etmiş ve bugünkü halini almıştır. Modern tarih yazımının iddia ettiği gibi insanlığın tarihte yürüyüşü doğrusal, ilerlemeci bir çizgide değil gelip-gitmeler, yükselme ve düşüşlerle bir döngüsellik içinde gerçekleşmektedir. Bu realite bize hiçbir şeyin geçmiş, kaybolmuş olmadığını, bazı durumların yeniden yeniden yaşanabileceğini ihtar etmektedir. Karanlıkta yol bulmak, ay ışığında istikamet belirlemek gibi anlamlara gelen “tarih” bu noktada devreye girer ve insanlığa geçmişindeki iyilik, güzellik ve çirkinliklerden her çağın imkân ve algısına göre bilgiler sunar. Bu dinamik bir mesaidir ve her an değişmeye ve yeni yorumlara meyyaldir. İnsanlar tarihi birikimden hakkıyla istifade edebilirlerse şimdi ve geleceğe dair daha emin adımlar atarak, hataların tekerrüründen kaçınır ve ebedî vazifesi kendini ve yaradanını tanıyarak çevresini güzelleştirir.

Her türlü eylemin yegâne gayesi hayatta kalmak, ardından da “daha iyi yaşamak”, mutlu olmak ve bunu sürekli kılmaktır. İnsanın kendini tanıması ve dünyayı güzelleştirmesi bilme eyleminden sonra estetiği ve güzeli keşfetmesiyle mümkündür. Bilmeyi, tanımayı ve sonunda keşfi sağlayacak şey

ise eğitimidir. Bu bakımdan insanlık tarihinin kültür ve medeniyet birikiminin ardında formel ya da informal eğitim birikiminin olduğu söylenebilir. Bunun farkında olmak insanlara büyük kolaylık sağlar. Bu sayede kadim sorunları tanıma ve onlarla mücadele etme yolunda büyük bir rezerve malikiyet sağlanmış olur.

Bilim, teknik ve teknoloji sayesinde gündelik işler çok daha kolay, zahmetsiz, külfetsiz ve kısa anlarda gerçekleşebilmektedir. Artık mesafeler uzun ve uzak değildir, sevdiklerimizle iletişim zor değildir, yüksek tahsil ayrıcalık olmaktan çıkmıştır. Ancak eğitim, eğitime ve öğretme uyku, açlık, susuzluk ve aşk gibi değişmemektedir. Kitaplar, sıralar, defterler, yazı araçları, kalemler, üniformalar değişmektedir. Kıl tabletlerin yerini dijital tabletler, papirüslerin yerini elektronik sayfalar almıştır. Ancak bir meseleyi kavramak, somut düşünceden soyuta geçmek, metin ezberlemek, problem çözmek Sümerlerde ne kadar zor ve sıkıcı idiyse yine aynı derece zordur. Ödül ve ceza biçimleri değişse de kendi varlığını şu ya da bu şekilde sürdürür. Hâsılı, her şey değişmekte ama eğitim ve öğretimin özü değişmemektedir. Aslında bu eğitimciler için büyük bir fırsattır: Eğitim özü itibarıyla değişmedi ve değişmiyor ise insanlık tarihinin birikiminden faydalanmak, dileklerimizi çok daha kolaylaştırır ve kısa zaman aralığında gerçekleştirebilir. Eğitim tarihiyle ilgilenmenin, eğitim tarihi okumanın belki de en somut getirilerinden birini bu şekilde özetlemek mümkündür.

Her ne kadar öğrenme, öğretme, bilgi aktarma yöntem ve usulleri üzerine yeni kavramlar, teoriler ve söylemler geliştiriliyor olsa da özünde insan, duyu organlarının sensörleriyle aldığı verileri beyinde anlamlandırır ve bunu eyleme döker. Belli bir aşamadan sonra ise duyu organları devreden çıkarak sezgi/iç-görü, hayal ve ilhamla bilgi öğrenir ve üretir. Yaratıcılık, yenilik ve keşif böyle başlar. İnsanlık böyle ilerler.

Şu halde, öğrenmek ve öğretmek temelli bir eylem bütünü olan eğitim insanlığın en kadim olgularından biridir ve her kültür ve medeniyetten bugüne aksetmiş zengin bir mirasa sahiptir. Türk Eğitim Tarihi bu mirastan en fazla paya sahip alanlardan biridir. Türk tarihi, kesin olmamakla birlikte M.Ö. 3000’li yıllara kadar geri götürülebilmektedir. Asya’nın doğusundan çıkıp kadim dünyanın merkezini (Anadolu) tutan Türklerin onlarca farklı kültür ve medeniyetle etkileşime girmesi, farklı dinleri benimsemesi son derece karmaşık ama bir o kadar da zengin bir geçmişin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bin sene önce Anadolu’yu Müslüman olarak kendine vatan

kılan Türkler kadar bu coğrafyada tutunabilen başka bir millet yoktur. Anadolu ve Balkanlarda İslam'ın dışında bir tarihi olmayan Türklerin bu başarısının ardında şüphesiz çok kudretli devlet ve asker organizasyonları olduğu gibi, aile yapısı, çocuk eğitimi, bilgi ve kültür kurumları vardır. Her ne kadar Türk tarihinin siyasi ve askerî cephesinin dışındaki alanlar derinlemesine araştırılmış olmasa da, onların da en az bilinenler kadar değerli, özgün ve insanlık için faydalı birikimler olabileceği tahmin edilebilir.

Türk tarihinde eğitim kurumları, kişiler ve eserlere dair geniş araştırmaların yapıldığı ve bu alanın derinliklerine inildiği söylenemez. Genel siyasi ve askerî tarihin bir ders olarak okullarda okutulmaya başlaması Tanzimat yıllarına denk geldiği düşünülduğünde, eğitim tarihi gibi alt bir alanın çok geç ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir.

Oysa aynı durum Batı dünyası için daha erken başlamış, milletlerin, devletlerin kurumların ve dinlerin eğitim tarihi bütün boyutlarıyla araştırılarak, faydalanabilecek büyük bir literatür ortaya çıkmıştır. XX. yüzyılın bütün modern eğitim teorisyenleri bu mirasa yaslanarak kendi toplumları için yenilikler üretebilmiştir.

Bizde ise eğitim tarihi üzerine araştırmalar II. Meşrutiyet döneminde başlamış olsa da yetkin eserlerin telifi ancak 1940'lı yıllarda görülebilmiştir. O dönemde eğitim bakanlığının teşvikiyle yapılan birkaç araştırma hâlâ değerini, önemini ve öncülüğünü korumaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde öğretmen yetiştiren müesseselere pedagoji tarihi konulmuşsa da bu, Batı özentisinden ve kompleksinden ileriye gidememiştir. 1965'te tam da bu eksikçe parmak basılarak, eğitimin tarihî, sosyal ve felsefi konularında araştırmalar yapmak maksadıyla kurulan Ankara Eğitim Bilimleri Fakültesi Amerikan eğitim sisteminin tesirinden kurtulamamıştır. Buna rağmen burada ve diğer fakültelerde yapılan araştırmalarla bugün Türk Eğitim Tarihi üzerine hatırı sayılır bir birikimin ortaya çıktığı da söylenebilir. Ancak Türk tarihinin kapasitesi dikkate alındığında yapılanların hacmi oldukça cılızdır. İşte bu realiteden hareketle, 1960'larda eğitim tarihi araştırması yapan Unat kehanet gibi cümleler yazmıştır:

“Millî eğitim hayatımızın dünü hakkındaki bilgisizliğimizin hudutları her gün biraz daha genişleyecek ve bugün henüz elimizde imkânlar var iken yapamadığımız işlerin *yarın yabancılar tarafından gerçekleştirildiğini* veya yanlış açılardan yorumlandığını görmenin en az *mahcubiyeti* altında bunalmak icap edecektir” (Unat, VIII).

Gerçekten de toplam öğrenci sayımızın 18 milyonu, öğretmen sayımızın bir milyonu, eğitim fakültesi sayısının yüze yaklaştığı bir ortamda, eğitim tarihi üzerine yapılan araştırmalar, bu derse verilen önem, öğretmen ve eğitimci adaylarının kendi geçmişlerine gösterdikleri ilgi, Unat'ın haber verdiği “mahcubiyeti” hatırlatmaktadır.

1848'den beri modern anlamda öğretmen yetiştiren bir tecrübeye sahip olmamıza karşın belki de yegâne sürekliliğin istikrarsızlıkta gösterildiği bir ironi yaşanmaktadır. Eğitim dünyasını verimsizliğe, yapboza ve derme çatalığa mahkûm eden şey, kurumlardaki istikrarsızlıktır. Öğretmen yetiştirme tarihimiz inanılmaz teşebbüslerle dolu olmasına rağmen, bu süreçte herhangi bir doğruda değil, yanlışta bile ısrar edilememiştir. Sağlıklı bir neslin, toplumun ve kültürel hayatın devamı ve güvencesi süreklilik sahibi kurumlarla gerçekleşir. Önce bir yeniliğe giden, sonra onu değiştiren, ardından değişeni de değiştiren bir bozma sistemiyle eğitim hayatı yol almaktadır. Bunun somut bir göstergesi olarak YÖK'ün sıkı kontrol altında tuttuğu eğitim fakültelerinin programı son yirmi yılda üç defa köklü değişime uğramıştır. 1998'de eğitim tarihi, eğitim sosyolojisi ve eğitim felsefesi gibi dersler öğretmenlere katkı vermeyeceği iddia edilerek müfredattan çıkarılırken, sekiz sene sonra bazı bölümlere seçmeli olarak yeniden konulmuştur. 2018'de yapılan değişikliğe göre ise Türk Eğitim Tarihi eğitim fakültelerinin bütün bölümlerine zorunlu ders olarak eklenmiştir. Bu değişikliğin eğitimciler ve özellikle öğretmenler için oldukça isabetli, anlamlı ve faydalı olduğuna inanmaktayız. Bunun temel nedenlerini bir lisans talebesinin eğitim tarihi öğrenmekle neler kazanabileceğini kısaca özetleyerek şöyle ifade edebiliriz:

Bir öğrenci Türk Eğitim Tarihi öğrenmekle;

- En başta, ileride yapacağı işin/mesleğin geçmişine dair bilgi sahibi olur. Bu onun işine olan saygısını arttıracak anlamına gelir ki, bir meslekte başarının şartı öncelikle işe saygı duymaktır.
- Talibi olduğu mesleğin geçmişteki öncü şahsiyetlerini, büyüklerini, otorite isimlerini ve ustalarını öğrenir. Her ne kadar modern eğitim “öğrenci merkezli öğretim” iddiasıyla hocayı bir köşeye koymaya çalışsa da eğitimin değişmeyen kadim kurallarından biri ilmi bir ustadan, hocadan öğrenmektir ve onlara saygı göstermektir.
- Her bir öğretmen eğitim sistemi içerisinde en yüksek seviyeye kadar ilerleyebilir, bürokraside eğitim politikası üreten, önemli kararlar alan üst düzey yönetim süreçlerine dâhil olabilir. Eğitim tarihinde geçmişte

yapılmış hatalar, değişim ve reform süreçlerinde yaşananlar hakkında bilgi sahibi olduğunda, gelecekteki reform ve değişim süreçlerinde önüne çıkabilecek fırsatlar ve engellerin farkında olarak geleceğe ilişkin öngörülerde bulunabilir, adımlarını buna göre atar.

- İnsanın bir mekâna, bir coğrafyaya aidiyeti, orası hakkında bilgi sahibi olmasıyla mümkün olur. Bu sayede orayı benimser, korur ve güzelleştirmeye çalışır. Aksi halde bulunduğu bölgeyi kendi haline/kaderine terk eder.
- İnsan geçmişiyile irtibat kurabilen yegâne canlıdır ve bunu bilgi sayesinde yapar. Eğitim tarihi öğrenerek, geçmiş ile sağlıklı irtibat kurulur ve yaşama değer katılır.
- Bir bilim ya da bir sanat dalını en iyi şekilde öğrenmenin ve sevmenin yolu o bilim ya da sanat dalının tarihini ve ustalarını öğrenmekle mümkün olur.
- Eğitim öğretim adına üretilen müesseseler, yapılar, ortamlar, eserler, araç ve gereçler hakkında bilgi sahibi olur. Bu sayede, işine yarayanları seçer, onları geliştirir, ilerisi için ilham olarak kullanabilir. Bilimler ve sanatlar ancak birikimin değerlendirilmesiyle ilerler. Düşünmek, düşünülenler üzerine yeni yorumlar yapmak demektir.
- Eğitim-öğretim yöntem ve tekniklerine dair geçmişte yapılan uygulamalardan haberdar olur, bazı şeyleri yeniden keşfetme zahmetine girmeden zaman kazanır.
- Kendi tarihi, kültürü hakkında bilgi edinerek, kendine özgüven duyar, yetersizlik ve kendinden şüphe gibi aşağılık komplekslerinden kurtulur.
- Bilim, bütün kültür ve medeniyetlerin ortak katkısıyla üretildiği halde Batı merkezci zihniyet ve tarih yazımı bunu büyük ölçüde reddetmiştir. Eğitim tarihi öğrenerek bu yanlışın ve maksatlı algının önüne geçebilir.
- Eğitim dünyasında her şeyin yeni, çok yakın zamanda gerçekleşmediğini, aslında yeni olarak bilinen birçok şeyin insanlığın en eski zamanlarından beri uygulandığını öğrenerek tevazu ve kendini bilme değer ve erdemine sahip olur.
- Bütün yerli ve millî söylemine rağmen Türk eğitim sistemi iki yüz senedir Batılı eğitimcilerin ve teorisyenlerin tahakkümü altındadır. Eğitimcilerin kahir ekseriyeti Montessori, Froebel, Pestalozzi, Piaget gibi Batılı eğitimcilerin söylemini aşamamakta, kendi toplumu için bilgi

üretmemektedir. Oysa eğitim yöntem ve teorileri toplumların kendi ihtiyaç ve ilgilerine göre üretilir. Özgün, yerli eğitim modelleri ancak eğitim tarihi ve sosyolojisi bilmenin özgüveniyle inşa edilebilir.

Elbette eğitim tarihi öğrenmenin bunlardan başka sayılamayacak kadar çok faydasından bahsedilebilir. Ancak son olarak şu hakikati zikretmek gerekir: İlim/bilim, sanat, felsefe salt bir fayda ve çıkar maksadıyla talep edilmez. İlim öğrenmek sonsuz bir tutkuyla olur. İnsan ilme karşılıksız sevgi ve muhabbetle kendini verirse o da faydasını tezahür ettirir.

Bu Kitabın Yenilikleri ve Özellikleri

Eğitim fakültelerinde zorunlu olarak okutulan *Türk Eğitim Tarihi* dersi için farklı kaynaklar tercih edilmekte ve bunların sayısı da hızla artmaktadır. Bu konuda az sayılmayacak kadar kitap ve kaynaktan bahsedilebilir. Ancak bunların çoğu ehil olmayan kişilerin kaleminden çıkan, alana yenilik katmayan, bolca eksik ve hatanın yanında yetkin, duayen hocaların kitaplarını tekrardan öteye gidemeyen çalışmalardır.

Lisans eğitimi düzeyinde bir ders için birkaç yüz sayfalık metinlerin okutulmadığı bir gerçekle yüzleşmekteyiz! Bir sömestriye sığdıramayacak kadar genişliğe sahip bir dersin ana hatlarıyla sağlıklı şekilde işlenebilmesi için bu kitabı hazırlamaya karar verdik. *Türk Eğitim Tarihi* bütün alt alanlarıyla başlangıçtan bugüne bir kişinin çalışmasıyla kısa sürede özetlenebilecek ve ders kitabına dönüşebilecek boyuttan çıktığı için bunu ancak bir akademisyen grubuyla yapabileceğimizi düşündük. Temel akademik araştırma ve çalışma sahasını eğitim tarihi ya da onun bir alt alanı olan akademisyenlerle kitabın içeriğini planladık.

Bölüm yazarlarının, araştırma alanlarında Türkiye'nin en iyilerinden olduklarına inanıyorum. Metinler kaleme alınırken öncelikli ölçümüz, bugüne kadarki yorumları aşmaya gayret etmek ve alanın en yeni bilgi ve araştırmalarını kullanmaktı. Bu yetkinliği metinlerinde gerçekleştirmeye gayret ettik. Her ne kadar ders kitabı yazmak akademik hayatta olgunluk ve tecrübeyi gerektiriyorsa da her bölümü dikkatle kontrol ederek, tekrarlara yer vermeyerek, eksikleri ikmal ederek bu noktadaki kusurları en aza indirmeye çalıştık.. Referanslara daha az yer vererek, bilgilerin yorumlandığı bir metin oluşturmayı tercih ettik. Elbette bu yapılırken bilimsel titizlik ve etikten de taviz vermedik.

İlk altı bölümde *Türk Eğitim Tarihi* kronolojik olarak ele alındı ve 2000’li yıllara kadar dönemin temel eğitim gelişmeleri, kurumları, politikaları, eserleri anlatıldı. İkinci altı bölüm ise bu kitabın özgün yönünü oluşturmaktadır. Bu kısımda *Türk Eğitim Tarihi* temalar üzerinden anlatıldı. Burada *Türk Eğitim Tarihi*nde “Kadın ve aile”, “Azınlık ve yabancı okulları”, “Din eğitimi”, “Yükseköğretim”, “Öğretmen yetiştirme tarihi” ve “Vatandaşlık eğitimi ve militer eğitim” bölümleri yer almıştır. Görebildiğimiz kadarıyla ders kitabı için bu tasnif bir ilktir. Bu planın *Türk Eğitim Tarihi*ni anlatmakta ve öğrenmede daha ilgi çekici, öğretici ve akılda kalıcı olacağına inanıyoruz.

Kitap bir editörlük çalışması olması bakımından, özellikle de böylesi bir planlama içinde bazı tekrarlar kaçınılmazdı. Örneğin, 3. ve 4. bölümde Tanzimat dönemi eğitim kurumları, kişileri ve eserleri anlatıldı. Altıncı bölümden sonraki her bölümde, bu dönemin kişi kurum ve olaylarına değinmek gerekiyordu. Burada, bir konu en çok hangi başlık altında anlatılırsa daha anlamlı ve öğretimi kalıcı olabilir sorusu belirleyici oldu. Bunun için aynı başlık farklı bölümlerde geçiyor olsa da hem yazarların farklı bakış açıları görülmekte hem de hiçbir başlığın altında aynı bilgiler yer almamaktadır.

Bu kitap en başta eğitim fakültesi öğrencilerini dikkate alarak hazırlanmıştır. Bu sebeple uzun teorik ve soyut tartışmalardan ziyade konuların özünü en dolgun biçimde kısa ve özet halde anlatmak tercih dılmıştır. Konular hakkında daha derinlemesine ve üst düzey okuma yapmak isteyenler için, temel kaynaklardan birkaçının künyesini bölüm sonuna “**ileri okuma kaynağı**” olarak ekledik.

Son olarak, *Türk Eğitim Tarihi* dersini anlatmak uzmanlık isteyen mesaidir. Dolayısıyla kısa hazırlıklarla anlatılamayacak, konuların derinliği, genişliği ve önemi hissettirilemeyecek kadar farklı yönleri olan bilim alanıdır. Bu zorluğu aşabilmek için iki konu üzerinde dikkatle duruldu: Konular mümkün olduğu kadar özet olarak anlatıldı, ancak her detaya da az ya da çok değinildi. İkinci olarak ise hem dersi anlatanlar hem de talebeler için bolca görsel kaynak, tablo ve şekil içerecek **PowerPoint (PPT)** sunumları hazırlandı. Böylece derslerin daha interaktif ve ilgi çekici şekilde anlatılması amaçlandı. Bu dosyalar bölüm başlarındaki **kare kodlara** tanıtılarak, internet üzerinden her zaman ve her yerde ulaşılabilir hale getirildi.

Kronolojik ve tematik bir yöntemle konuların özet olarak, görsel kaynaklı sunum dosyaları eşliğinde anlatıldığı *Türk Eğitim Tarihi* ders kitabının

başta öğretmen adayları ve eğitimciler olmak üzere bütün okuyanlara faydalı olması en büyük dileğimizdir. Bu süreçte öncelikle bölüm yazarı meslektaşlarıma ve İdeal Kültür&Yayıncılık'ın kıymetli çalışanlarına ve kitabın mevcudiyetinde emeği geçen herkese teşekkürü borç bilirim.

Mustafa GÜNDÜZ
İstanbul, Temmuz 2018